

EL PAPAGAI I L'ORIENT (NOTES SOBRE LA HISTÒRIA DEL PAPAGAI A L'EDAT MITJANA)

XAVIER RENEDO PUIG

Institut de Llengua i Cultura Catalanes
Universitat de Girona

M'agraden els papagais, encara que són uns ocells que procedeixen de l'estranger. Tinc entès que imiten tot el que senten dir.

Sei Shonagon,
Makura no Soshi (*Quadern de capçalera*)

El 1984, dos anys abans de la seva mort, Jorge Luis Borges va dictar, ja que feia molts d'anys que havia perdut la vista gairebé del tot, un pròleg per a una edició de butxaca del llibre de viatges de Marco Polo¹. Gairebé set-cents anys abans Marco Polo també havia dictat, en una presó genovesa, el seu llibre de viatges i de meravelles a Rustichello da Pisa. Tots dos van sentir, i han fet sentir, la fascinació per l'Orient. Marco Polo la va sentir en els seus viatges, J.L. Borges la va sentir en les seves lectures i la va transmetre en les seves obres i en un pròleg esplèndid, que comença amb les paraules següents:

Uno de los hechos capitales de nuestra historia es el descubrimiento del Oriente, palabra espléndida que abarca la aurora y tantas y famosas naciones. Herodoto, Alejandro de Macedonia, la Biblia, Vasco de Gama, *Las mil y una noches*, Clive y Kipling son diversas etapas de esa aventura que no ha cesado aún. Otra etapa (la esencial, para Masefield) es este libro (Borges 1988: 68).

¹ Aquest article s'inscriu dins del projecte de recerca HUM2005-07480-C03-02 del MCyT (Una primera versió d'aquest treball es va llegir el mes d'abril del 1997 en el Museu Nacional de Art de Catalunya dins un cicle de conferències sobre els animals a l'art i la cultura medievals).

J.L. Borges, com sempre, té raó, tota la raó del món. La seva llista de fets capitals en la història del descobriment de l'Orient per la cultura occidental, però, no és exhaustiva. Els grans llibres com la *Biblia*, les *Mil i una nits* o els relats d'Herodot, els grans emperadors i els aventurers intrèpids són, per descomptat, peces fonamentals d'aquesta història, però, amb permís de J.L. Borges, també hi hem d'incloure productes manufacturats com ara la seda; jocs com els escacs; condiments com les espècies, i animals com ara l'elefant i el papagai. L'objectiu d'aquest article d'homenatge al Dr. Enric Mirambell és, precisament, el d'estudiar alguns aspectes de la història del papagai a l'edat mitjana com a modesta nota a peu de plana d'una història del descobriment i la fascinació per l'Orient que encara s'ha d'escriure, o que potser els europeus fa segles que estem escrivint en un treball en equip només possible gràcies a l'escriptura, un altre fet capital de la nostra història que també ens ve de l'Orient.

D'entrada, cal començar amb una objeiat. A l'edat mitjana l'interès i la curiositat per l'Orient era un luxe gairebé només a l'altura de les classes més privilegiades, les úniques que podien gaudir de la seda, de les espècies, dels papagais o de la lectura de segons quins llibres. Les classes més humils només en podien gaudir, si es donava el cas, de tant en tant i amb comptagotes. Una novel·la del *Decameron* (VI,10) ho deixa ben clar. Els seus grans protagonistes són, per una banda, fra Cipolla, un frare ignorant, però xerraire i astut; i, per l'altra, una ploma de la cua d'un papagai, que l'esmentat frare acostuma a exhibir en els seus sermons de recapta bo i presentant-la com una ploma de l'arcàngel sant Gabriel, una ploma que de manera miraculosa s'hauria quedat a l'habitació de la Mare de Déu durant l'Anunciació. L'engany només és possible gràcies a la prodigiosa facúndia del frare i a la ignorància del seu auditori, on, segons Boccaccio, no hi havia gairebé ningú que hagués vist mai un papagai o que ni tan sols n'hagués sentit a parlar.

E certo egli il poteva a quei tempi leggermente far credere, per ciò che ancora non erano le morbidezze d'Egitto, se non in piccola quantità, trapassate in Toscana, come poi in grandissima copia con disfacimento di tutta Italia son trapassate: e dove che elle poco conosciute fossero, in quella contrada quasi in niente erano dagli abitanti sapute; anzi, durandovi ancora la rozza onestà degli

antichi, non che veduti avessero pappagalli ma di gran lunga la maggior parte mai uditi non gli avea ricordare (Branca 1980: 766-767).²

No n'havien vist mai cap perquè els papagais eren uns ocells exòtics, uns ocells de luxe que, segons asseguraven els bestiaris i dibuixaven els pintors de mapamundis, venien de l'Orient més llunyà. Tot i que Boccaccio situa aquesta història en un passat indeterminat, quan els productes de l'Orient eren encara més rars i exòtics tant a Itàlia com a la resta d'Europa, a la primera meitat del segle XIV els papagais continuaven essent animals només a l'abast de ben poques persones. Com la seda, molta gent només els devia conèixer d'oïda.

DE MERCADERS, ENCICLOPEDIQUES I PRINCESES

En els *Bestiaris* conservats en català podem llegir, en efecte, que de papagais «no se'n troben sinó en una part de Orient on jamés no plou» (Panunzio 1963: 135), o que «no es troben sinó en l'aigua de flum Jordà, qui passa per Alcaire e per Babilònia» (Panunzio 1964: 107). En el famós *Atlas* de Cresques Abraham, dut a terme a Mallorca el 1375, n'hi ha dos, de papagais, pintats en el curs del Nil, mentre que el soldà de Babilònia en té un altre a les mans. Si llegim llibres de grans viatgers medievals, com Marco Polo o John Mandeville, o les relacions dels frares mendicants enviats *in partibus mongolorum*, hi trobarem papagais de tota mena a l'Orient més llunyà –en els vastos deserts d'Àrabia, a l'Índia, la Xina o les illes de l'oceà Índic–, i de vegades fins i tot en països de l'Orient encara més llunyà i a la vegada més proper, ja que només existien en la imaginació i en l'univers mental medieval: el Paradís Terrenal i la mítica terra del Prest Joan.

No tots els testimonis, però, hi estaven d'acord, perquè hi havia, com a mínim, una veu que negava de manera enèrgica la presència de papagais al

² «I certament en aquells temps ell ho podia fàcilment fer creure, per tal com els refinaments d'Egipte encara no havien arribat sinó en poca quantitat a Toscana, on després han arribat abundantment fins a la ruïna, com arreu d'Itàlia; i si pertot eren poc conegudes, en aquella contrada les ignoraven gairebé del tot, ans, perdurant-hi encara la rústica dignitat dels antics, no sols no havien vist papagais, sinó la major part de bon tros no n'havia sentit parlar.» (Cito segons la traducció catalana de Francesc Vallverdú 1984: 36).

Paradís. Es tracta de la poderosa veu de frare Vicent Ferrer, que assegurava que «en paraís terrenal no hi ha bèsties, ne aus ne papagais –que dien alguns que los papagais ixen de paraís terrenal. No dien ver, lo contrari diu l'Esriptura» (Schib 1975: 47). Sigui com sigui, malgrat les queixes del frare Vicent, gairebé tothom estava d'acord que els papagais procedien –com hem pogut veure en les cites dels *Bestiaris*– de les zones més seques o d'algun dels rius més famosos de l'Orient.

Alexandre Neckham i Albert el Gran, dos grans enciclopedistes, fins i tot van indicar amb precisió un lloc de l'Orient mitjà on solien nidificar aquests psitacids: a les muntanyes desèrtiques de Gelboè, a Palestina, on, segons la Bíblia, no queia mai ni l'aigua ni la rosada (II Sam 1,21)³. I de l'Orient els papagais arribaven a Europa a través de les rutes comercials. Tenim un curiós testimoni hispànic d'aquest fenomen a les *Andanças e viajes* de Pero Tafur, el pintoresc viatger del segle XV. Tafur explica que, mentre era al monestir de Santa Caterina del Sinaí, cosa que devia tenir lloc pels volts del 1437, va veure com hi arribava una caravana carregada de mercaderies destinades a distribuir-se per tot Europa:

E dende a quatro o çinco días la caravana llegó, la qual traya muy muchos camellos, tantos que yo non lo escrivo porque non parea fablar demasiado; pero esta es la que trae toda la espeçería, e perlas, e piedras, e oro, e perfumes, e lienços, e papagayos, e gatos de la India, e otras muchas cosas que se reparten por el mundo. E allí, la mitad viene a Babylonia e de allí Alixandria, e la otra a Damasco e de allí al puerto de Barut (Jiménez de la Espada 1982: 94-95)⁴.

Des de l'Orient Mitjà els papagais acabaven arribant per mar als palaus i a les mansions de les cases reials, de l'alta noblesa i de les grans fortunes de l'Europa medieval. El gran valor que s'atribuïa a aquests ocells venia, sens dubte, tant de la bellesa plàstica del seu plomatge com de la sonoritat del seu cant i de la seva meravellosa facilitat a l'hora d'imitar la veu humana. La majoria dels testimonis medievals que he consultat –de St. Isidor a Albert

³ Segons Albert el Gran, el papagai «aquam pluviae non sustinet, sed alias aquas bibit et sustinet, et ideo in montibus Gelboe, in quibus raro pluit, nidificare dicitur» (Stadler 1916-20: 1.509-10).

⁴ Més tard P. Tafur rebrà com a regal del torcimany d'Egipte, que en realitat és un cristià renegat, «dos gatos de la India, e dos papagayos e perfumes [...] e una turquesa» (Jiménez de la Espada 1982: 118).

el Gran, passant pels *Bestiaris* o pel *Llibre del Tresor* de Brunetto Latini— estan d'acord en la descripció cromàtica dels papagais. Tots, més o menys, vénen a dir que el papagai és «un ocell molt bell, e és tot vert, e à lo bech e los peus tot vermel» (Panunzio 1964: 107)⁵. Els papagais que, per posar un exemple, apareixen en un dels escuts dibuixats en el manuscrit que ens ha transmès l'*Arbre d'honor* de Gabriel Turell són també de color verd⁶.

Encara hi ha més unanimitat respecte a la gran bellesa del seu cant. St. Albert el Gran, per exemple, destaca que la seva veu és «valde sonora» (Stadler 1916-20: 1509-10), mentre que Eiximenis posa els papagais en el primer lloc de la llista d'ocells que «canten fort melodiosament e alta a aquells qui els peixen bé». Després vénen els «rossinyols, calandris, tords e pàsseres solitàries, garces, gatxs, e rixarts, e estornells e cadernerres» (Olivar 1925: 138). En una curiosa faula mig perduda en la immensitat del *Dotzè del Crestià* Eiximenis ens ofereix una interessant caracterització musical del cant del papagai.

Dix que qüestió estech proposada a la guineu aytal, ço és qui cantava millor, o lo papagay o l'ase. E diu que la guineu respòs que cant hy à de diverses maneres, car alcun cant hy ha qui s'apella quinta e octava, altre qui s'apella lo gros bordó. Per què en lo cant apellat quinta o octava lo papagay n'era mestre, mas en lo cant de gros bordó lo senyor d'ase ne feya meravelles (Wittlin 1987: 488).

De la diplomàtica resposta de la guineu es dedueix, d'entrada, que del cant dels papagais es valoraven sobretot els tons aguts i melòdics, que donaven la millor consonància, en contraposició amb el cant de l'ase, que només és capaç de cantar amb una sola nota, greu i sostinguda, com el bordó d'una gaita. Com m'ha fet observar Emili Ros, musicòleg i professor d'història de la música de la Universitat de Girona, l'exemple, però, posa també en relleu l'astúcia extraordinària de la guineu, que sap quedar bé

⁵ Marco Polo, però, en va veure de blancs a l'oceà Índic: «Ch'egli hanno leoni tutti neri e papagalli di piú fatte, che ve n'ha de' bianchi, ed hanno i piedi e'l becco rosso, e sono molto begli a vedere.» (Ponchiroli 1982: 193). Una mica més tard el dominicà Jordà Català de Severac, que també va arribar fins a l'Índia, en va veure de tota mena: «Hi ha papagais i lloros de tots els colors, excepte de color negre, que és impossible de trobar. N'hi ha de completament blancs, i de verds i de vermells, i també de colors barrejats. Els papagais d'aquesta terra semblen ben bé ocells del paradís.» (Sobre Fra Jordà Català i aquest fragment vegeu les notes 28 i 29 d'aquest article).

⁶ Cfr. la làmina v de l'edició recent de Cecília Burgaya (1992).

amb les seves paraules i alhora sap formular una crítica severa del cant del papagai. Segons E. Ros, és molt probable que el cant de *quinta e octava* sigui una referència a una pràctica musical coneguda amb el nom d'*organum*, «que consistia a improvisar polifonia afegint a cada nota d'un *cantus firmus* (normalment cant gregorià) una altra nota a intervals de *quarta, quinta i octava*»⁷. Com que es tractava d'una pràctica deixada del tot de banda en els temps d'Eiximenis, és gairebé segur que en les paraules de la guineu hi ha una crítica subtilíssima, que només podia, o pot, captar un entès, a la bellesa només aparent del cant dels papagais.⁸

És indiscutible que la seva capacitat d'imitar la veu humana feia dels papagais uns animals especialment valuosos. En diversos textos medievals, com ara els estudis zoològics d'Albert el Gran, es poden llegir llistes dels ocells que destacaven per aquesta virtut. El papagai sempre va al capdavant d'aquestes llistes, seguit de l'estornell, la garsa, la gralla i el corb⁹. A la Roma clàssica, on els papagais s'havien convertit en animals imprescindibles a les cases dels grans patricis, que els aprofitaven, sobretot, per saludar i divertir els convidats, devien sentir la mateixa fascinació per aquesta habilitat extraordinària.

Els filòsofs naturals i els enciclopedistes de l'època no podien deixar de preguntar-se per què els papagais eren capaços d'imitar tan bé la veu humana. De fet, autors clàssics llatins com ara Plini el Vell (*Naturalis Historiae* X,42) i Solinus (*Collectanea* LII,43) ja s'havien formulat segles abans la mateixa pregunta i van arribar a la conclusió que podien imitar tan bé la veu humana gràcies a la seva llengua, molt més ampla que la dels altres ocells. Les respostes dels *naturals* i dels enciclopedistes medievals estaven molt

⁷ Cito a partir d'una carta electrònica que Emili Ros va tenir l'amabilitat d'enviar-me, en resposta a una consulta meua, el dia 26 de febrer del 2008.

⁸ Com és obvi, l'exemple ens mostra també l'extraordinària astúcia de la guineu, capaç de donar les respostes adequades a les preguntes més complicades. De cap manera el podem interpretar com una mostra de la mala oïda d'Eiximenis, que en altres planes seves critica durament la lletgesa de la veu de l'ase: «E diu que com lo corp sia pus dolent aucell que altre. e l'ase la pus grossera bèstia que y sia, emperò, si parlar sabien, lo corp diria que la sua veu és d'àngell, e l'ase que ell canta mills que negun papagay, car aixíls seria vijares per lur oradura.» (Wittlin 1987: 525).

⁹ A les dues llistes que, com a mínim, es donen en el seu *De animalibus* el papagai ocupa sempre la primera posició: «Et post eum sturnus, et pica varia et monedula et corvus.» (Stadler 1916-20: 1335). En l'altra llista es llegeix «sicit sturnus, et pica, et corvus et maxime psytacus» (*op. cit.*, p. 881).

influïdes per les dels clàssics llatins. Ho podem veure si llegim en paral·lel les observacions sobre aquesta qüestió de Plini, Solinus, Isidor de Sevilla i del *Llibre del tresor* de Brunetto Latini:

Plini: «Latiores linguae omnibus in suo cuique genere, quae sermonem imitantur humanum, quamquam id paene in omnibus contigit.» (Iani & Mayhoff 1967: 255).

Solinus: «Lingua lata multoque latior quam ceteris avibus; unde perficitur, ut articulata verba penitus eloquatur.»¹⁰

Isidor: «Grandi lingua et ceteris avibus latiore. Unde et articulata verba exprimit.» (Etymologiarum xii, 7,24)¹¹

Brunetto Latini: «E ha pus gran llengua que negun ocell, e pus ample, d'on ell diu paraules artificials en semblant d'home, si les hi ensenyen.» (Wittlin 1976: 74).

Els textos científics o enciclopèdics també solen coincidir a afirmar que era imprescindible que els papagais desenvolupessin les seves habilitats mimètiques en el primer o el segon any de la seva vida, ja que, com diu Brunetto Latini, «d'aquí avant és dur e oblidador, en tal manera que no aprèn cosa que hom li mostre» (Wittlin 1976: 74). És gairebé el mateix que havien dit mil anys abans Plini el Vell o Solinus. Albert el Gran va fer una observació molt curiosa tocant aquesta qüestió. Segons el frare dominicà, als papagais els agrada més tenir tractes amb les persones sense barba, és a dir, sobretot amb els nens i amb les dones, que no pas amb les persones adultes i barbudes, de manera que és més convenient que aprenguin a parlar per mà d'un infant que no pas de la d'un adult¹².

¹⁰ Cito segons la versió de les *Collectanea rerum memorabilium* de Solinus editada per Th. Mommsen el 1895 i penjada en versió digital a la Latin Library (<http://www.thelatinlibrary.com/solinus5.html>).

¹¹ Cito segons l'edició de J. Oroz i de M.A. Marcos Casquero (1983: 111). Raban Maur i Hug de Sant Victor copien al peu de la lletra la descripció del papagai d'Isidor a les seves enciclopèdies *De universo libri xxiii* (vegeu el llibre vii, cap. 6) i *De bestiis et aliis rebus liber tertius* (vegeu el capítol xxviii).

¹² «Pstacus autem diligit imberbes plus quam barbatos et libentius loquitur cum eis» (Stadler 1916-20: 661) i «Amat haec avis loqui cum pueris et ab illis omnis avis facilius loqui addiscit» (*Ibidem*: 1509-10).

Vist tot això, no és gens estrany de trobar documentada molt sovint la presència de papagais, al costat de les sedes més luxoses o de les espècies més cares, a les corts reials. Constança de Sicília, l'esposa de l'infant Pere, per exemple, en tenia un, que l'acompanyava en tots els seus viatges. Fins i tot podem conèixer de què se'ls alimentava: ametlles a la primavera i sement de safrà i cànem a l'hivern (Soldevila 1950: 221). Elionor de Sicília, la tercera esposa de Pere III, criava un rossinyol i un papagai, que devien cantar tan bé i estar tan ben ensinistrats que, a la seva mort, la princesa Mata d'Armanyac els va reclamar com a herència (Deibel 1928: 388). Un altre exemple precíós de l'extraordinari valor que es podia concedir a un papagai com a animal de companyia ens l'ofereix una carta d'Alfons V adreçada a l'abadessa de la Saïdia, en què se li demana que obligui la monja Isabel de Sant Jordi, la germana del poeta, a restituir el papagai que li havia deixat la infanta Elionor, filla del Magnànim (Riquer & Badia 1984: 52). Els papagais eren, doncs, animals de companyia molt valuosos per omplir les llargues estones d'oci i de soledat de les dames i princeses de les corts i de les monges dels convents més selectes. Per aquesta raó, els papagais podien convertir-se també en un regal cortès molt preuat. En dóna fe un curiós episodi de la novel·leta en vers *Frayre de Joy et Sor de Plaser* en què un cavaller caça amb un esparver mudat un papagai que fa de missatger d'amor de la parella d'amants que dóna títol a l'obra, i el regala «senes tardar» a la seva dama.¹³

LES VIRTUTS TERAPÈUTIQUES DEL PAPAGAI

La ciència medieval no només estudiava els papagais des de la perspectiva de la filosofia natural: també era capaç de valorar-ne la utilitat mèdica. Una curiosa carta del rei Martí I, malalt de quartana, a Guillem de Begat, un mercader de Montpeller que tenia fixada la residència a Barcelona, ens permet de descobrir una nova faceta dels papagais:

¹³ Cfr. els versos 580-88, en què es descriu la caça del papagai, i 611-620, en què es descriu com el cavaller el fa arribar a la seva dama (Thiolier-Méjean 1996: 198 i 202).

Lo rei d'Aragó

Nós l'altre jorn, per no recordar de la molèstia e anuig del nostre accident de la quartana, nos faem portar un vostre papagall, lo qual era en casa de Frosino, mercader d'esta ciutat; e com nós hajam haüt e prengam plaer gran en lo dit papagall, pregam-vos tan affectuosament com podem que, si de res nos desijats servir, nos consintats lo dit papagall, cor nós vos farem liberalment pagar per aquell tot ço e quant vós conexerets e direts ésser rahonable, e per res no·ns digats de no, cor siats cert que d'açò·ns servirets fort singularment, e coneixerets-ho en vostres oportunitats e affers.

Dada en Barchinona, sots nostre segell secret, a XVIII dies del mes de octubre, l'any de la nativitat de Nostre Senyor MCCCC.

Rex Martinus

Dirigitur dilecto et devoto nostro Guillelmo de Begat, mercatori Montispessulani (Rubió i Lluch 1921: 355-56).

No hi ha cap mena de dubte que el papagai requisat pel rei és usat amb una finalitat mèdica, que per descomptat té molt a veure amb l'agradable companyia que podia arribar a proporcionar. El rei Martí escriví la carta malalt de quartana, que és una febre que es repeteix cada quatre dies –d'aquí ve el seu nom– i que va acompanyada de tremolors, fred i espasmes. Segons la medicina de l'època, el seu origen es trobava en la corrupció de l'humor malencònic o bilis negra. Era una malaltia molt pròpia de la tardor –fixem-nos en aquest sentit que la carta del rei Martí porta data del 18 d'octubre¹⁴. Entre els diversos remeis consignats en els tractats mèdics medievals contra la quartana hi havia, a més de xarops, electuaris, emplastres i una dieta seleccionada amb molta cura, el cultiu de l'oci i de l'entreteniment temperats. Ho podem llegir de manera molt clara en el *Regimen quartane*, obra atribuïda a Arnau de Vilanova:

Gaudium, leticia, iocunditas, et maxime musicalis melodie et narrationum letificancium et aspectus corporum celestium et rerum dilectarum et conventus cum personis dilectis, sunt de rebus multum conferentibus isti cure (Giral 2005: 110-111).

¹⁴ La tardor era molt propícia, segons els metges, a la generació de febre quartana si havia estat precedida d'un hivern fred i sec, d'una primavera calda i humida i d'un estiu sec. En aquest cas, segons el metge italià Girolamo Manfredi, «sobrevinent lo autumne se multiplícan moltes humors malencòniques adustes en los corsos e, consegüentment, abunden moltes quartanes» (Carré 2004: 155).

És evident que tant l'alegria que podien produir les paraules jocoses del papagai com el plaer que podia generar el seu cant encaixaven amb les recomanacions del *Regimen quartane* i, més en concret, amb les melodies musicals i les narracions agradables. Per aquesta raó el rei Martí va agafar en préstec el papagai de Guillem de Begat, estava disposat a pagar-li tot el que li demanés i fins i tot, segons s'insinua al final de la carta, tenia la intenció de concedir-li, d'amagat, un tracte de favor en les seves transaccions comercials.

El cant, les paraules jocoses del papagai i potser també l'exòtica bellesa del seu plomatge podien tenir alhora una altra utilitat mèdica, relacionada amb el concepte escolàstic de l'*eutrapèlia*, entesa com aquell plaer mesurat, honest i temperat, imprescindible en la vida humana per aconseguir o restablir, en el cas que s'estigués malalt, l'equilibri de les emocions, de les passions de l'ànima i dels afectes —un equilibri considerat ideal per conservar la salut—¹⁵. Aquest plaer honest i mesurat es podia obtenir a través de la lectura, les passejades, la caça, la pesca, els escacs, la conversa i també a través de la música o del cant dels ocells. D'aquesta manera s'aconseguia un repòs tonificant molt necessari després de les fatigues i les angoixes quotidianes.

Per aquesta via el prestigi dels papagais com a generadors d'alegria i de descans era molt gran entre les capes altes de la societat, les úniques, per una banda, que es podien permetre el luxe de tenir-ne un a casa o, més ben dit, a la mansió o el palau, i, per l'altra, les úniques que podien patir l'estrès mental o psicològic provocat per les preocupacions i els maldecaps associats amb la gestió dels negocis polítics o econòmics. Alexander Neckham, l'enciclopedista anglès del segle XII, recorda en aquest sentit que el papagai era més eficaç a l'hora de fer esclatar la rialla que no pas els joglars o els histrions¹⁶. També per aquesta via el papagai es va acabar convertint en un animal de luxe imprescindible a les corts medievals, però en aquest cas més per distreure els prínceps, els papes, els bisbes que no pas les dames de la cort. Sabem, per exemple, que el març del 1329 en van comprar un per al rei

¹⁵ Sobre aquesta qüestió cfr. X. Renedo 1996.

¹⁶ «Mirae calliditatis est, et in excitando risu praeferendus histrionibus» (Wright 1865: 88). Encara que no es digui enlloc, potser també va influir en la defensa de l'excel·lència dels papagais sobre els joglars la mala reputació d'aquests darrers.

Jaume III de Mallorca¹⁷; que pels volts del 1395 el cardenal Jaume d'Aragó en demanava un a Andreu Felicià, vicari general de Tortosa (Cárcel Ortí 2005: 162-163); i que Pere de Portugal en va regalar un a Cosme de Montserrat, bisbe de Vic, canceller reial i eficaç col·laborador seu (Martínez Ferrando 1936: 57 i 161). Segons explica Jeroni Münzer en el seu famós llibre de viatges, l'infant Enric d'Aragó, nét de Ferran d'Antequera, havia incorporat també un papagai a la col·lecció d'animals exòtics que guardava al palau que s'havia fer construir a Barcelona. La descripció que en dóna J. Münzer és força detallada, i paga la pena de reproduir-la sencera perquè sembla que es tracta d'un exemplar no gaire corrent:

Després ens ensenyà un papagai de la grandària d'una gralla o una garça, amb plomes blanques i grises en tot el cos i especialment al coll, com els falcons i els esparvers d'Alemanya; la cua era tan llarga com la d'una gralla, però vermella com el mini, i el bec i les potes eren com els dels altres papagais, parlava tan bé com els altres perquè era un autèntic papagai, encara que d'una espècie diferent dels verds (Adroher 1989: 17)¹⁸.

En la *Vita Leonis papae* (II,9), dedicada al papa Lleó IX (1002-1054), s'explica una anècdota molt curiosa en què se sintetitzen totes les virtuts domèstiques del papagai: el seu prestigi com a animal exòtic, ideal per fer un regal a un personatge important; la seva vis còmica i, en conseqüència, la seva capacitat de generar entreteniment i repòs o, per dir-ho amb paraules extretes de la carta del rei Martí, de produir «un plaer gran» tan necessari després d'un dia carregat de maldecaps i de tensions. Segons aquesta biografia, un rei de Dinamarca o, el que és més probable, de Dalmàcia, va regalar-li un papagai tan loquaç que quan el duien cap al palau papal anava dient, sense que ningú li ho hagués ensenyat, a tothom qui trobava pel camí: «Vaig a veure el Papa!» I tan bon punt va arribar davant el Papa el va saludar dient-li amb veu melodiosa i seductora: «Papa Lleó!» Segons la *Vita*, el Papa, encantat amb les paraules i els acudits del papagai, s'hi entretenia molt en

¹⁷ «Divenres a .ii. de mars, pagam an Jacme Cama mercader per .j. papagay que n compram a obs del senyor Rey, qui morí assi e tramesem mort per En G. Palou en Rosseylo, 11 s.» (Aguiló 1902: 116).

¹⁸ Segons A.M. Adroher, que cita com a font Roser Nos, és probable que es tractés d'un lloro gris de la Guinea, diferent dels papagais verds, que eren els més abundants.

la solitud del seu gabinet després d'haver passat tot el dia dedicat al govern de l'Església¹⁹. Tot i que l'anònim autor de la *Vita Leonis papae* va presentar la loquacitat del papagai com un miracle que demostrava la santedat de Lleó IX, és evident, a la llum de tot el que he explicat fins ara, que el papagai del Papa actuava com qualsevol altre dels que pul·lulaven per les corts medievals. En tot cas, el de Lleó IX era tan meravellós com el papagai de l'epigrama de Marcial (XIV, 73), que havia après a dir tot sol «Caesar have!»

Uns efectes similars devia buscar un altre eclesiàstic força menys il·lustre que el papa Lleó IX: el clergue golafre del *Tractat de gola* d'Eiximenis que, segons explica en una carta tramesa al seu metge, seguia una dieta curiosíssima, que consistia a menjar en abundància les millors carns i els millors peixos, beure els millors vins i viure sense treballar. Com que els resultats d'una dieta d'aquesta mena no eren gaire bons i la seva salut no millorava, el clergue havia de pendre mesures com la següent: «Ans que de dies dorma, oig mos aucells cantar engabiats en cambra e faç-me tocar esturments per trobar plaer alcun a prolongar ma vida» (Gascon-Renedo 1993: 142). Un altre exemple, doncs, de la utilitat de la música i del cant dels ocells, possiblement papagais, per endolcir les penes de la vida i recuperar la salut perduda, tot i que en aquest cas no ens trobem un rei malalt de quartana, sinó d'un clergue malalt a còpia de no fer res i de menjar de tot i més.

Una funció terapèutica i eutrapèlica semblant, per bé que és probable que d'eficàcia menor, devien tenir les sales dels papagais, que al costat de sales com les dedicades a Isop, les garses o les àguiles, proliferaven per tots els palaus reials de la Corona d'Aragó (el palau dels reis de Mallorca de Perpinyà, el de Saragossa, el de Valldaura o el Palau Reial Major de Barcelona), i també

¹⁹ «Inter multos ergo qui eius ambiebant praesentiam invisere, rex Danamarciae transmisit illi avem psittacum in munere, in quo quaedam divina apparuit gratia admirabili virtute. Quamvis enim quaedam aves humana formare verba discant magistra fame, hace tamen, ut fertur, nullo cogente, toto itinere dum ad domum praesulem deferretur *Ad papam vado*, recinebat et mox ut ei est praesentata, nemine docente, voce dulcisona *papa Leo* inclamabat. Si quando etiam hic venerandus pastor exteriorum dispositione lassatus sese in secreto conclavi reciperet ut forte nimis sollicitudinibus afflictum eius animum aliqua moestitudo artaret, haec illius aegritudinis levamen frequenter aderat et concinne ac recise *papa Leo* resonans robus mentis illi excitabat» (Parisse 1997: 84-86). Tomàs de Cantimpré recull també aquesta història en el seu *Liber de natura rerum* (Boese 1973: 225-226). Segons la versió de Cantimpré, quan el papagai va arribar davant el Papa el que li va dir va ser «Leo papa vale! Leo Papa vale!», és a dir «Papa Lleó, salut! Papa Lleó, salut!»

per palaus de la resta d'Europa, com ara el Palau Davanzati de Florència o el castell de Hesdin, propietat de Mahaut, comtessa d'Artois i de Borgonya i protectora de Tomàs Le Myésier, el deixeble que Ramon Llull tenia a París a principi del segle XIV²⁰. Amb la bellesa dels dibuixos i l'alegria cromàtica de les pintures es devia perseguir el mateix efecte relaxant i plaent que produïen els cants i les paraules dels papagais de debò. Els dos-cents quaranta papagais de color verd reproduïts a les vidrieres de sant Joan Evangelista i de sant Pere Apòstol de la catedral de Barcelona no devien perseguir el mateix efecte, ja que són gairebé invisibles des del deambulatori, de manera que no es van descobrir, o redescobrir, fins que l'any 1991 es van iniciar les obres de restauració de les vidrieres de l'absis²¹. Com indica J. Bassegoda (1991-1993: 427), els dos-cents quaranta papagais, que envoltaven els escuts amb les barres d'Aragó, devien perseguir, a l'estil del lloro de l'epigrama de Marcial que acabo de citar, l'objectiu «de victorejar el rei Jaume II d'Aragó», que va ser qui va col·locar la primera pedra de la catedral de Barcelona.

ELS PAPAGAIS I LES NOVES RIMADES

Si tenim presents les diverses dimensions del papagai a la cultura medieval, entendrem molt més bé l'escena amb què s'obre *La Faula*, el bellíssim lai narratiu escrit per Guillem de Torroella pels volts del 1375. El matí de Sant Joan el protagonista del poema, que passeja a cavall vora del mar, veu un papagai esplèndid aturat damunt del que li sembla una roca.

Dessús un papagay havia,
 asaut e belh e gint mudat.
 E sí'n stich maravelhat
 del papagay, quant lay lo vi,
 car els se fan, segons c'om di,
 lay en la terra d'oltramar (vv. 34-39; Compagna 2007: 68)²².

²⁰ Pels palaus de l'antiga Corona d'Aragó cfr. J. Rubió i Balaguer (1943: 89) i pel castell de Hesdin i la seva «chambre as papegaus» cfr. J.N. Hillgarth (1998: 203).

²¹ Sobre aquestes vidrieres vegeu la informació recollida en l'article de J. Bassegoda (1991-93), que conté il·lustracions fotogràfiques.

²² Lola Badia (2003: 61-62) tradueix així aquests versos: «Al cim hi havia un papagai esplèndid amb la ploma bellament mudada. Em vaig quedar bocabadat quan vaig veure el papagai, perquè em semblava que es crien molt lluny, a la terra d'ultramar.»

El protagonista, sorprès de trobar per aquells verals un ocell tan exòtic i tan preuat, s'hi acostava per fer-se'l seu i puja damunt el que creu que és una roca, però que en realitat és una balena, que se'ls emporta, a ell i al papagai, a tota velocitat en un llarg viatge que acabarà a l'Illa Encantada on reposa el rei Artús. El papagai de *La Faula* no és un animal camuflat, com la balena que sembla una roca, sinó un ocell de debò que, però, no és caçat, com pretenia el protagonista, sinó que més aviat serveix d'esquer per fer-lo caure en una trampa preparada de manera subtil per conduir el protagonista de l'aventura cap a la terra d'ultramar, és a dir cap al lloc d'origen dels papagais. En aquest sentit, fa el paper d'animal guia de la tradició narrativa romànica, però en *La Faula*, a diferència dels lais francesos, l'animal guia no condueix l'heroi cap a un més enllà d'arrels celtes, sinó cap a un més enllà situat a la «terra d'ultramar» i molt proper a la terra del Prest Joan²³.

El començament del poema de Guillem de Torroella ens dona, també, l'oportunitat de veure la dimensió literària del papagai. Per una banda, és un element pràcticament imprescindible en la descripció dels jardins meravellosos de la poesia al·legòrica, com ara el que es descriu al principi del *Roman de la Rose* (vv. 641-658), on el cant dels papagais competeix en excel·lència amb el dels rossinyols, les cadernereres, els estornells, les orenetes o les merles. Per altra banda, pot ser també un protagonista més o menys destacat d'algunes narracions en vers de la mena de *La Faula*, com ara *Le Chevalier au Papegau*, *Frayre de Joy e Sor de Plaser* i *Las Novas del Papagay*. Ja hem vist el paper petit, però decisiu, que juga el papagai de *La Faula*. En canvi, en *Le Chevalier au Papegau*, una novel·leta escrita a final del segle XIV o a principi del XV, el papagai té un paper molt més rellevant, ja que acompanya el rei Artús pels espais de la matèria de Bretanya en un viatge ple d'aventures, en les quals de vegades mostra una por còmica, però molt humana, i molt més sovint exhibeix diverses de les habilitats pròpies dels papagais de la ficció: canta bells lais d'amor, narra les proeses del cavaller del papagai –que en realitat és el rei Artús– i fins i tot explica històries per fer venir la son.

²³ J. Ors (1986) va estudiar en un bell article la presència d'aquest tòpic a *La Faula*, tot i que em sembla que en realitat és el papagai, no pas la balena, l'animal guia del poema de Guillem de Torroella.

També molt destacat és el paper que juguen els papagais de *Las Novas del Papagay*, un *fabliau* escrit pel trobador Arnaut de Carcassés en el segle XIII, i de la deliciosa novel·leta en noves rimades coneguda amb el nom de *Frayre de Joy e Sor de Plaser*, escrita en la segona meitat del segle XIV per un autor anònim. A *Las Novas* d'Arnaut de Carcassés el papagai fa de fidel missatger d'amor entre dos amants: una dama casada, que viu tancada en un castell, i el cavaller Antiphonor, que llangueix d'amor per aquesta dama que, dit sigui de passada, no consta enlloc que hagi vist mai. El papagai d'aquest *fabliau*, «bel parliers» (v. 49) com és, comença fent el paper de missatger d'amor, un paper que en la lírica trobadoresca solia estar reservat a ocells com ara el rossinyol, l'oreneta i l'estornell. En aquest cas, però, el papagai vola molt més alt que els ocells acabats d'esmentar, ja que, per bé que comença amb un paper tan convencional com és el de missatger, acaba fent papers de molta més envergadura. En primer lloc fa de mestre d'amor de la dama casada –a qui ensenya a oblidar-se del marit, presentat com el «gilos» (v. 194)²⁴, i a permetre que la voluntat segueixi l'impuls del desig amorós («amor non gara sacramen;/ la voluntat sec lo talen», vv. 575-8); després el papagai fa gairebé d'alcavota, ja que prepara la cita nocturna entre els amants bo i provocant un incendi al castell amb foc grec. I, a la fi, es converteix en el *gaita* de les albes provençals, donat que, un cop el foc ja s'ha apagat, avisa els amants que es llevin de seguida i se separin. Ras i curt, el papagai d'Arnaut de Carcassés és gairebé una enciclopèdia alada de la «fin'amors».

Si del papagai de *Las Novas* es pot dir que fa gairebé tots els papers de l'auca, del de *Frayre de Joy e Sor de Plaser* es pot dir que els fa tots i fins i tot algun més. El seu currículum és extraordinari, ja que no en fa prou amb ser un brillant missatger d'amor, sinó que resulta que domina totes les llengües i les usa amb una eloqüència extraordinària; a més, coneix les virtuts mèdiques de totes les herbes i excel·leix de tal manera en l'art de la màgia que és capaç de construir un gran castell en un tres i no res. Evidentment, tants de coneixements han de tenir una explicació: el papagai ha estat nodrit pel prodigiós mag Virgili! Només un papagai amb aquest currículum podia resoldre una història d'amor complicadíssima, protagonitzada, per una banda, per una dama, Sor de Plaser, que queda en estat catalèptic,

²⁴ Cito sempre segons l'edició de J.C. Huchet 1992.

convertida en una mena de «bella dorment», i, per l'altra, per un príncep, Frayre de Joy, que, de la mateixa manera que Antiphonor a *Las novas del papagay*, s'enamora d'oïda de Sor de Plaser, i hi manté relacions sexuals sense que la dama ni ningú no se n'adoni. Com a conseqüència d'aquestes relacions, la «bella dorment» té un fill sense sortir del seu estat catalèptic ni tan sols quan li dóna el pit.

El papagai entra en acció trobant, després de mig any corrent pel món, l'herba que aconseguirà de despertar la «bella dorment». Un cop desperta, el nostre ocell haurà d'utilitzar tota la seva eloqüència per convèncer, en primer lloc, Sor de Plaser que el seu amant desconegut –que l'havia besada i hi havia mantingut relacions sexuals sense que ella pogués expressar el seu consentiment, o el seu rebuig– és i ha estat en tot moment un autèntic amant cortès; i, en segon lloc, per aconseguir que Sor de Plaser acabi la discussió completament enamorada de Frayre de Joy –aquesta vegada també d'oïda, ja que encara no l'ha vist. Finalment, per si tot això fos poc, aquest papagai prodigiós acabarà fent de padrí del nadó, li triarà el nom –Joi de Plaser– i li regalarà com a tal un castell meravellós fet per art de màgia. Meravelles de la narrativa breu: tot i que la narració té poc més de vuit-cents versos, el papagai només fa la seva entrada en escena a partir del vers tres-cents i tants. Difícilment es pot tenir un paper més destacat en tan pocs versos!

Qualsevol lector medieval o modern de *Frayre de Joy e Sor de Plaser* podria objectar a les paraules que acabo de dedicar a aquesta novel·leta anònima que l'ocell que hi juga un paper tan destacat no és de cap de les maneres un papagai, sinó un *jai*, és a dir, un gaig. D'entrada podria semblar que aquest hipotètic lector té raó, ja que en les trenta-dues vegades que l'ocell de la novel·leta és esmentat, vint-i-vuit és anomenat *jay* i quatre *auzell*. Dit d'una altra manera, mai no se l'anomena –ni tan sols una vegada!– papagai. I, tanmateix, gairebé tots els seus trets són els d'un papagai. Per mirar d'aclarir en la mesura del possible aquesta contradicció cal partir de l'única descripció de l'ocell meravellós que hi ha en tota la novel·leta:

Vergili, qu'aycella saysos
 avia noyrit un bon jay,
 qu'era verts e vermells, so say,
 blanch, neyre, groch, indís ho blaus,

avia cresta com a paus,
 e-l bech vermells, si com cells an
 de la terra de Prestre Johan,
 car aytalls son tots cells de lay (vv. 327-334; Thiolier-Méjean 1996: 178-180).²⁵

El gaig meravellós és verd i vermell, però també blanc, negre i blau, amb una cresta semblant a la dels paons i amb el bec vermell. Com ha assenyalat L. Badia, alguns trets d'aquesta descripció –en concret el blau, el negre i el blau tornassolat (blau i indi)– coincideixen amb el plomatge del gaig reial, però el vermell, el verd i la cresta «fan pensar més aviat en un papagai» (2003: 170). Per aquesta raó Suzanne Thiolier-Méjean, l'editora francesa de *Frayre de Joy et Sor de Plaser*, diu del gaig que és «plus proche du perroquet que du geai» (1996: 71), i L. Badia presenta el gaig màgic d'una manera molt semblant quan indica que «té més aviat trets de papagai» (2003: 45). Potser per aquestes contradiccions ja J. Massó i Torrents, un dels primers erudits moderns a ocupar-se de la novel·la, va proposar en el seu *Repertori de l'antiga literatura catalana* la identificació del *jai* amb una «varietat oriental (de la gralla), de vius colors» (1932: 520). L. Badia (2003: 45) ha proposat una subtil explicació de l'origen d'aquesta confusió: «El gaig màgic que té trets de papagai [...] probablement deu la seva qualificació ornitològica a la semblança del seu nom amb el del protagonista masculí, de qui és pràcticament un doble: Frare-de-Goig/Frayre de Joy, associat amb un gaig/jai. La bella eloqüència del gaig el fa especialment sensible als jocs de paraules reveladors.»

Es tracta d'una explicació molt subtil, que crec que es pot reforçar amb altres arguments per acabar de convèncer-nos que, en comptes d'un gaig amb trets de papagai, ens les havem amb un papagai que rep el nom de *jai*, és a dir, d'un gaig. Un d'aquests indicis és la referència a la terra del Prest Joan. El nostre gaig màgic, assegura el narrador de la novel·la, és idèntic en aspecte als de la mítica terra del Prest Joan. I, donat que el mateix Prest Joan assisteix a les festes del casament de Frayre de Joy amb Sor de Plaser, fins i tot es pot arribar a suposar que el papagai/jai procedeix de la terra del Prest Joan, que seria, per tant, el seu senyor natural.

²⁵ «Virgili en aquell temps havia criat un gaig preciós: era verd i vermell, això segur, i també blanc, negre i entre blau i indi, i portava cresta com un paó. El bec el tenia vermell, com els de la terra del Prestre Joan, que els qui hi ha allà són tots així» (cito segons la traducció de L. Badia 2003: 122).

En la famosa *Carta del Prest Joan*, tot i haver-hi moltes referències a animals i fins i tot a ocells meravellosos com el fènix, no hi he sabut trobar cap referència als papagais. En canvi, un autor amb tant de prestigi a la tardor de l'edat mitjana com John de Mandeville deia que n'hi havia en abundància a la ciutat de Sebach: «Donde falla hombre todas maneras de mercaderías; y hay allí tantos papagayos como aquí golondrinas» (Santoja 1984: 165). Mandeville es va atrevir fins i tot a citar un dels llocs d'origen dels papagais: un riu de pedres, sense ni una sola gota d'aigua, situat a tres dies de viatge del gran desert de la terra del Prest Joan.

Item, en aquel desierto hay muchos hombres salvajes de bella forma, y no fablan cosa, sino que gruñen como puercos [...] E asimesmo ha gran copia de perros salvajes y papagays muchos, los cuales llaman ellos 'piscar'²⁶, y hay de tales que fablan de su mesma natura, y saludan a las gentes que pasan por el camino del desierto, y así desenvueltamente como faría una persona; y los que fablan bien tienen la lengua larga (Santoja 1984: 166).

El riu de pedres sense aigua de què parla Mandeville es pot localitzar a partir de la detallada descripció d'aquest país imaginari que s'ofereix en la *Carta del Prest Joan*, per bé que l'anònim autor d'aquest text no parli de la presència de papagais en aquesta zona²⁷. Per tant, el que potser va fer Mandeville va ser buscar un lloc idoni en la terra del mític emperador oriental perquè s'hi criessin papagais, i no en va trobar cap de millor que el riu de pedres, un lloc sec, és a dir el lloc ideal, com les muntanyes desèrtiques de Gelboè, com assenyalava bona part de la tradició escrita, pel naixement dels papagais.

Un altre indicatiu és la descripció del color del papagai. L'anònim autor del poema en primer lloc diu que és verd i vermell, i després afegeix que també és «blanc, negre i entre blau i indi» i que té el bec vermell. Els dos colors que, sobretot, identifiquen els papagais en la tradició llatina i en la romànica són el verd i el vermell. En aquest sentit, la coincidència entre

²⁶ Corrupció evident, no sé si d'origen manuscrit o tipogràfic, del llatí *psittacum*.

²⁷ «32. Tribus dietis longe ab hoc mari sunt montes quidam, ex quibus descendit fluvius lapidum eodem modo sine aqua, et fluit per terram nostram usque ad mare harenosum. 33 Tribus diebus in septimana fluit et labuntur parvi et magni lapides et trahunt secum ligna usque ad mare harenosum, et postquam mare intraverit fluvius, lapides et ligna evanescent nec ultra apparent» (Zaganelli 2000 : 64).

Plini el Vell, Solinus i Albert Magne, o entre Isidor de Sevilla i els *Bestiaris* o el *Llibre del tresor* de Brunetto Latini, és gairebé total. Plini el Vell descriu en aquests termes els papagais en el llibre desè de la seva *Història Natural*: «India hanc avem mittit, siptacen vocat, viridem toto corpore, torque tantum miniato in cervice distinctam» (Iani & Mayhoff 1967: 254). Solinus comença la seva descripció dels papagais en les seves *Collectanea rerum mirabilium* amb aquests dos colors: «Sola India mittit avem psittacum colore viridem torque puniceo» (LII, 43). Isidor de Sevilla en fa un retrat molt semblant a les seves *Etimologies*: «Colori viridi, torque puniceo» (xii, 7,24). I el mateix camí segueixen els *Bestiaris* catalans: «Lo papagay és un ocell molt bell, e és tot vert, e à lo bech e los peus tot vermel» (Panunzio 1964: 107). Com que, com és sabut, els *Bestiaris* catalans editats a la col·lecció ENC són d'origen italià, no és estrany que en el bestiarí integrat a les planes del *Llibre del tresor* aparegui una descripció també molt similar: «Papagay és l ocell vert, mas ha lo bech e les cames vermelles» (Wittlin 1976: 74). El plomatge verd, per una banda, i el bec vermell, per l'altra, són, per tant, un nou indicatiu que reforça la identificació de l'ocell protagonista de *Frayre de Joy e Sor de Plaser* amb un papagai de la terra d'ultramar.

L'ocell de la novel·leta que estem comentant, a més de tenir el bec vermell i una part del plomatge de color verd, també era, però, blanc, negre i, d'acord amb la traducció de L. Badia, entre blau i indi. Aquest detall no és gaire corrent, però és possible trobar alguns testimonis escrits que parlen de la varietat cromàtica dels papagais, per exemple en el dominic Jordà Català de Severac, que va viatjar a l'Orient a principis del segle XIV i que va recollir els seus records i les seves experiències en el llibre que se sol conèixer amb el títol de *Mirabilia descripta*²⁸. Segons Fra Jordà Català, els lloros i els papagais de l'Índia gran destaquen per la seva varietat cromàtica:

Hi ha papagais i lloros de tots els colors, excepte de color negre, que és impossible de trobar. N'hi ha de completament blancs, i de verds i de vermells, i també de colors barrejats. Els papagais d'aquesta terra semblen ben bé ocells del paradís.²⁹

²⁸ Sobre Fra Jordà i el seu relat cfr. la traducció castellana anotada de Juan Gil (1995: 399-432).

²⁹ «Psittaci quoque vel papagaii, uniuscuiusque coloris, quia nunquam nigri inveniuntur; sed albi per totum, et virides et rubei, et etiam colores permixti. Videntur recte aves istius Yndiae creaturae Paradisi» (cita extreta de Giorgio R. Cardona 1982: 689).

La coincidència entre el papagai/gaig que estem intentant descriure i els papagais de què parla fra Jordà Català no és completa, almenys a primer cop d'ull, perquè quan assegura que es poden trobar papagais de tots els colors excepte de negres és possible que es refereixi en exclusiva a psitacids de plomatge negre al cent per cent. Quan tot seguit diu que també hi ha papagais de colors barrejats és possible que en la mescla també hi hagués un lloc pel negre combinat amb colors com ara el blanc, el verd o el blau i l'indi, és a dir com l'ocell de la nostra novel·leta. L'autor de *Frayre de Joy e Sor de Plaser*, per tant, podria haver barrejat, en la seva descripció del papagai amb nom de gaig, elements de la descripció tradicional i més antiga —el verd i el vermell— amb elements de les descripcions més actualitzades recollides en els llibres de viatgers dels mercaders i dels frares dels segles XIII i XIV que van anar a les terres d'ultramar.

ELS PAPAGAIS I LA LITERATURA SAPIENCIAL

Per acabar, cal parlar de la presència del papagai en el riquíssim món de la literatura didàctica i sapiencial, sobretot en la contística d'origen oriental. El paper que juguen els papagais en aquesta tradició té un contingut didàctic i exemplar molt intens, però no pot igualar, ni de bon tros, la potència imaginativa amb què són tractats els papagais en la tradició narrativa romànica *stricto sensu*. Agafem, per exemple, les faules que giren al voltant del tema folklòric de la cuca de llum confosa amb un tió roent. Ramon Llull, bevent a les fonts del *Calila i Dimna*, explica aquesta història tant en el *Blaquerna* (II,52) com en el *Llibre de meravelles* (VII, 42) o, més concretament, en el *Llibre de les bèsties*. En les versions lul·lianes, un simi (*Blaquerna*) o dues símies (*Llibre de les bèsties*), intenten encendre foc amb una cuca de llum, pensant-se que es tracta d'un tió. Un papagai, que està enfilat dalt d'un arbre, avisa els simis del seu error sense fer cas dels consells del corb que té al seu costat, que li diu que està perdent el temps intentant redreçar allò que no es pot redreçar. Al final, el papagai baixa de l'arbre perquè el simi, o les símies, el puguin escoltar millor i acaba mort a mans d'un dels simis. En el *Llibre de les bèsties* la història s'explica en els termes següents:

Con Na Renart hac parlat, e lo Gall dix aquestes paraules: —Un papagai estava en un arbre ab un corb, e dejús l'arbre havia un simi qui havia posada lenya sobre

una luerna, car cuidava's que fos foc, e bufava en aquella lenya per entenció que faés foc en què's calfas. Lo papagai cridava al simi, e deia-li que no era foc, ans era luerna. Lo corb dix al papagai que no volgués castigar ni adoctrinar aquell qui no rebia consell ni correcció.

Moltes vegades dix lo papagai al simi que luerna era, e que no era foc ço que's cuidava que fos foc; e lo corb totes vegades reprenia lo papagai com volia endreçar ço que naturalment és tort. Lo papagai davallà de l'arbre e acostà's al simi, per ço que li pogués mills dar a entendre ço de què'l reprenia; e tan prop s'acostà lo papagai del simi, que lo simi lo pres e lo aucís (Bonner 1989: 158).

La història, per tant, comença amb el papagai perdent el temps mirant d'adoctrinar uns simis que no el poden entendre, i acaba amb el papagai perdent-hi la vida i la pell a mans dels simis que volia redreçar. En el *Blaquerna* el perill denunciat a través de la falla no s'acaba fent realitat perquè Blaquerna fa possible l'impossible, és a dir redreçar Narpan, el monjo epicuri, sense morir, com el papagai, en l'intent. En el *Llibre de les bèsties*, en canvi, el perill s'acaba fent realitat perquè el gall, que és qui narra la falla i que d'alguna manera intueix el seu final, acaba devorat pel lleó, el rei dels animals, que, com els simis, tracta de la pitjor manera possible els consellers que intenten portar-lo pel bon camí.³⁰

En el *Llibre dels set savis de Roma*, versió en vers del *Sendebar* de la tradició oriental, podem llegir un exemple que en el seu origen es va fer servir per il·lustrar fins on podien arribar la perversitat i l'astúcia femenines. Segons aquesta història, un «fort bell papagay», tan loquaç i llest que és capaç d'anomenar pel seu nom «tot hom qui per la casa entrava» denuncia al seu senyor les relacions adúlteres de la mestressa de la casa. Quan la dona s'assabenta que el seu marit ha descobert l'adulteri per culpa del papagai, prepara un estratagema per enganyar el seu delator. Una nit en què, aprofitant un viatge del marit, té una trobada amorosa amb el seu amant, fa creure al papagai que hi ha una gran tempesta ruixant-lo amb aigua, jugant amb miralls i llums per simular llampecs i fent molta fressa. L'endemà el marit pregunta al papagai si ha vist algun moviment estrany a la casa, i el

³⁰ En el capítol vuitè de l'*Arbre exemplifical*, que forma part, com a apèndix, de l'*Arbre de Ciència*, Llull explica una nova versió d'aquesta història, però aquest cop substituint el papagai per un colom i el corb per una garsa. Els únics que conserven el seu paper són els simis i la luerna o cuca de llum (Galmés 1957: 813).

pobre animal li replica queixant-se de la seva esposa, que havia desatès durant tota la nit els crits d'ajut que feia el papagai mentre la tempesta l'anava deixant xop i fred de dalt a baix. L'amo de la casa, vists els papers tan molls que li presenta el papagai, acaba donant per falsa la història de l'adulteri. Per acabar de desfer-se del delator i, per tant, per poder continuar la seva relació amorosa secreta, l'esposa es queixa de la poca alegria que el papagai ha aportat a la casa («auceyll te hom per alegrar/ mas no per treball a donar»)³¹ i convenç el seu marit perquè mati el pobre papagai. El papagai del *Llibre dels set savis* acaba, doncs, igual que els papagais lul·lians. Un final ben trist per a uns ocells en principi destinats a alegrar la vida dels seus senyors!

CONCLUSIÓ

Aquí acaba aquesta nota a peu de plana dedicada a recórrer la fortuna del papagai en la cultura medieval, la fortuna d'un ocell que ve de l'Orient, de la terra d'Ultramar, i que arriba a Europa travessant deserts, fent llargs viatges per mar i per terra i patint tempestes d'aigua i de sorra. La fortuna d'un ocell que es converteix en un animal de luxe, gairebé imprescindible a les corts i als palaus medievals per les seves virtuts terapèutiques i per la seva capacitat de generar entreteniment, una capacitat fins i tot superior, com recorda Tomàs de Cantimpré, a la dels bufons i els joglars. Un animal que arriba als llibres ja incorporat en les faules sapiencials d'origen oriental, com ara el *Sendebâr* i el *Kalila i Dimna*, però que, sobretot, juga un paper molt més rellevant i brillant a la narrativa breu romànica. Hi ha una distància enorme entre el paper que juguen els papagais en els episodis ja comentats del *Llibre dels set savis de Roma*, del *Blaquerna* o del *Llibre de les bèsties*, i els que juguen a *La faula* o a la novel·leta *Frayre de Joy e Sor de Plaser*. Els papagais de la tradició sapiencial que ens va arribar de l'Orient fan un paper didàctic i moralitzador. Fins i tot es podria dir del papagai del *Llibre dels set savis* que fa un paper anticortès, el revers gairebé exacte de l'ocell que protagonitza *Las novas del papagay*. Els papagais de la tradició romànica tenen, en canvi, un paper molt més brillant i un currículum fascinant. No només són capaços de

³¹ Versos 2382-83. Cito segons l'edició d'Ignasi Janer (1907: 82).

parlar, sinó que exhibeixen uns coneixements extraordinaris, es relacionen amb personatges com ara el mag Virgili, el Prest Joan i el rei Artús i juguen un paper cortès inimaginable en les històries sapiencials d'origen oriental. *Nemo est profeta in terra sua.*

BIBLIOGRAFIA

- ADROHER, Anna Maria (1989). «Animals exòtics als palaus reials de Barcelona», *Medievalia* 8 (1989), pp. 9-22.
- AGUILÓ, Estanislau (1902), «Notes dels llibres de dades de la procuració real. Any 1329. Dades extraordinàries». *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana. Revista de estudios históricos. Tomo IX*, p. 116.
- BADIA, Lola (2003), *Tres contes meravellosos del segle XIV*. Edició i comentaris de ——. Barcelona: Quaderns Crema.
- BASSEGODA, Joan (1991-1993), «Els papagais de les vidrieres de l'absis de la catedral de Barcelona», *Lambard. Estudis d'art medieval. Volum VI*, pp. 415-428.
- BOESE, Helmut (1973), Thomas Cantimprantensis, *Liber de natura rerum: editio princeps secundum codices manuscriptos*. Edició de Helmut —. Berlín: Walter de Gruyter.
- BONNER, Antoni (1989), *Obres Selectes de Ramon Llull (1232-1316). Volum II*. Edició, introducció i notes de —. Palma de Mallorca: Editorial Moll.
- BORGES, Jorge Luis (1988), *Biblioteca Personal (prólogos)*. Madrid: Alianza Editorial (Alianza tres, 209).
- BRANCA, Vittore (ed.) (1980), Giovanni Boccaccio, *Decameron*. Torí: Einaudi (Nuova Universale Einaudi, 169).
- BURGAYA, Cecília (ed.) (1992), Gabriel Turell, *Arbre d'honor*. Barcelona: Barcino (ENC, 131).
- CÁRCEL ORTÍ, M. Milagros (2005), *Un formulari i un registre del bisbe de València En Jaume d'Aragó (segle XIV)*. València: Universitat de València (Fonts històriques valencianes, 17)
- CARDONA, Giorgio R. (1982), «Indice ragionato», dins Marco Polo, *Milione. Versione toscana del Trecento*. Edició crítica de Valeria Bertolucci Pizzorusso. Milà: Adelphi Edizione, pp. 489-761.
- CARRÉ, Antònia (ed.) (2004), Girolamo Manfredi, *Quèsits e perquens (Regiment de sanitat e tractat de fisiognòmica)*. Barcelona: Barcino (ENC, sèrie B, 25).
- COMPAGNA, Anna Maria (ed.) (2007), Guillem de Torroella, *La faula*. Edició crítica de ——. Barcelona: Publicacions de la Universitat de les Illes Balears & Abadia de Montserrat, (Biblioteca Marian Aguiló, 45).
- DEIBEL, Ulla (1928), «La reyna Elionor de Sicília», dins *Sobiranes de Catalunya. Recull de monografies històriques publicades sota la direcció de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*. Barcelona: Fundació Concepció Rabell i Civils.
- GALMÉS, Salvador (ed.), (1957), Ramon Llull, *Arbre de Ciència*, dins *Obres Essencials (*)*.

- Barcelona: Editorial Selecta, pp. 555-1040 (Biblioteca Perenne, 16).
- GASCON, Sergi i Xavier RENEDO (eds.) (1993), Francesc Eiximenis, *Prosa*. Barcelona: Teide (Tria de Clàssics, 8).
- GIL, Juan (1995), *La Índia y el Catay. Textos de la Antigüedad clásica y del Medioevo occidental*. Madrid: Alianza Editorial (Alianza Universidad, 830).
- GIRALT, Sebastià (2005), «El Regimen quartane atribuït a Arnau de Vilanova». *Faventia* 27/1, pp. 97-112.
- HILLGARTH, Jocelyn N. (1998), *Ramon Llull i el naixement del lul·lisme*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes-Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 61).
- HUCHET, Jean-Charles (ed.) (1992), Arnaut de Carcassés, *La nouvelle du perroquet. Les novas del papagay*, dins *Nouvelles occitanes du Moyen Age. Textes établis, traduits et présentés par —*. París: Flammarion, pp. 251-269.
- IANI, Ludovici et Carolus MAYHOF (eds.) (1967), C. Plinius Secundus, *Naturalis Historiae. Libri VII-XV*. Stuttgart: in aedibus B.G. Teubneri.
- JANER, Ignasi (ed.), *Llibre dels set savis de Roma*. Barcelona: Societat Catalana de Bibliòfils.
- JIMÉNEZ DE LA ESPADA, Marcos (ed.), (1982), Pero Tafur, *Andanças e viages de un hidalgo español*. Barcelona: el Albir.
- MARTÍNEZ FERRANDO, J. Ernest (1936), *Pere de Portugal, «rei dels catalans», vist a través dels registres de la seva cancelleria*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Memòries de la secció històrico-arqueològica, VIII).
- MASSÓ I TORRENTS, Jaume (1932), *Repertori de l'antiga literatura catalana. La poesia. Volum I*. Barcelona: Editorial Alpha.
- OLIVAR, Marçal (ed.) (1925), Francesc Eiximenis, *Contes i faules*. Barcelona: Barcino (ENC, 6).
- OROZ, José i Manuel A. MARCOS Casquero (eds.) (1983), San Isidoro de Sevilla, *Etimologías. Edición bilingüe II (Libros XI-XX)*. Madrid: Editorial Católica (BAC, 434).
- ORS, Joan (1986), «De l'encaç del cérvol blanc al creuer de la balena sollerica: la funció narrativa del motiu de l'animal guia», dins *Studia in honorem prof. M. de Riquer (I)*. Barcelona: Quaderns Crema, pp. 565-578.
- PANUNZIO, Saverio (ed.) (1963), *Bestiaris. Volum I*. Barcelona: Barcino (ENC, 91).
- PANUNZIO, Saverio (ed.) (1964), *Bestiaris. Volum II*. Barcelona: Barcino (ENC, 92).
- PARISSE, Michel (ed.) (1997), *La vie du pape Leon IX (Brunon, évêque de Toul)*. París: Les Belles Lettres.
- PONCHIROLI, Daniele (ed.) (1982), *Il libro de Marco Polo detto Milione*. Torí: Einaudi (Nuova Universale Einaudi, 152).
- RENEDO, Xavier (1996), «*Turpia feminarum incesta lascivarum* (El joc teatral en el capítol 283 del *Tirant lo Blanc*)», dins F. Massip (ed.), *Formes teatrals de la tradició medieval. Actes del VII Col·loqui de la Société Internationale pour l'Étude du Théâtre Médiéval*. Barcelona: Institut del Teatre, pp. 209-216.
- RIQUER, Martí de i BADIA, Lola (eds.), (1984), *Les poesies de Jordi de Sant Jordi*. València: Tres i Quatre (Biblioteca d'estudis i investigacions, 7).

- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi (1943), *Vida española en la época gótica: ensayo de interpretación de textos y documentos literarios*. Barcelona: Alberto Martín.
- RUBIÓ I LLUCH, Antoni (1921), *Documents per l'història de la cultura catalana mig-eval* (II). Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- SANTOJA, Gonzalo (ed.) (1984), Juan de Mandavila, *Libro de las maravillas del mundo*. Madrid: Visor (Biblioteca de Obras Raras y Curiosas).
- SCHIB, Gret (ed.) (1975), sant Vicent Ferrer, *Sermons. Volum tercer*. Barcelona: Barcino (ENC, col·lecció B, 6).
- SOLDEVILA, Ferran (1950): *Pere el Gran*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- STADLER, Hermann (ed.) 1916-1920, Albertus Magnus, *De animalibus libri XXVI*. Münster: Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters (volums 15 i 16).
- THIOLIER-MÉJEAN, Suzanne (1996), *Una Belle au Bois Dormant médiévale. Frayre de Joy et Sor de Plaser. Texte, traduction, notes et commentaire par —* Paris: Presses de l'Université de Paris-Sorbonne (Centre d'Enseignement et Recherche d'Oc, VIII).
- VALLVERDÚ, Francesc (traductor) (1984), Giovanni Boccaccio, *Decameró*. Barcelona: Edicions 62 (Millors obres de la literatura universal, 35).
- WITTLIN, Curt J. (ed.) (1976), Brunetto Latini, *Llibre del tresor*. Volum II: Barcelona: Barcino (ENC, 111).
- WITTLIN, Curt J. (ed.) *et aliii* (1987), Francesc Eiximenis, *Dotzè llibre del Crestià II,2*. Girona: Col·legi Universitari de Girona & Diputació de Girona (OFE, 4).
- WRIGHT, Thomas (ed.) (1865), Alexandri Neckam, *De naturis rerum libri duo with the poem of the same autor De laudibus diviniæ sapientiae*. Londres: Longman, Green, Longman, Roberts and Green.
- ZAGANELLI, Gioia (ed.) (2000), *La lettera del Prete Gianni*. Milà: Luni Editrice.